

A MAGYAR KÉTÉRTELMŰ MONDATHATÁROZÓK ÉS HATÓKÖRVISZONYAIK

EGEDI BARBARA

1. Bevezetés¹

Bár csakugyan a magyar mondathatározók hatókörviszonyai képezik jelen tanulmány tárgyát, valójában a mondathatározók egy jól lehatárolt osztályával foglalkozom csak, és elsősorban azokra a problémákra fókuszálok, amelyek a kétértelmű adverbiumok vizsgálatakor merültek fel. Munkámban különös hangsúlyt kapnak a prosódia és a szintaxis összefüggései, és mindvégig arra törekszem, hogy a látszólagos rendhagyóságokat egy egységes mondattani megközelítésben, a határozók csatolási helyének meghatározásával magyarázzam meg.

A tanulmány két kiemelt kérdéssel foglalkozik részletesen: a mondathatározók posztverbális proszódijával (különös tekintettel a kétértelmű esetek egyértelműsítésére), illetve annak kimutatásával, hogy egyes határozóknak a klasszikus beszélőorientált funkciója mellett egy speciális használati köre is kimutatható. Ezekben az esetekben hangsúlyozásuk és mondattani viselkedésük is teljesen eltér az osztályukra jellemző paraméterektől, és feltételezésem szerint alapvetően verum-fókuszhoz kapcsolódnak. Ennek kapcsán a verum-fókusz szintaktikai lokalizálására is kísérletet teszek. A mondathatározók egy kicsiny csoportjáról pedig kimutatom, hogy viselkedésük alapján a kvantorokkal vonhatók párhuzamba.

2. A vizsgálandó adatok és az elméleti háttér

2.1. A vizsgálandó mondathatározók lehatárolása

A mondathatározó fogalma alatt jelen tanulmányban olyan határozószók csoportját értem, melyeknek hatóköre egy egész propozícióra kiterjed. Ezen belül csak az ún. alany- ill. beszélőorientált határozókkal foglalkozom (pl. *szerencsére*, *valószínűleg*), ezeknél merül fel ugyanis az a típusú többértelműség, mely felhívta a figyelmet a határozók szintaktikai és proszódiai tulajdonságainak szoros összefüggéseire. Ez a határozóosztály részben megfelel a hagyományosan módosítószóként számon tartott csoportnak (Kugler 2001, 2003), beszélői attitűdjelölő funkciójuk miatt gyakran a modalitás vonatkozásában említik őket. Szófaji besorolásukkor a módosítószó elnevezés mellett a módosító határozó/határozószó terminus is használatos. Komlósy (1992: 451) rendszerében ezek predikatív bővítmények, azon belül olyan szabad határozók, melyek a beszélőnek a propozícióra vonatkozó reflexióit, értékelését stb. fejezik ki.

Az általam vizsgált csoportba nem tartoznak bele a propozícióba foglalt tényállás körülményeit megállapító szabad határozók (pl. idő- és helyhatározók). Szófajtani

¹ A tanulmány az OTKA TS 049873 projektum keretében készült. Angol nyelvű változata *Adverbial (dis)ambiguities. Syntactic and prosodic features of ambiguous predicational adverbs* címmel jelent meg az É. Kiss Katalin által szerkesztett *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces* c. kötetben, bár a két tanulmány nem teljes mértékben fedi egymást. Különös köszönettel tartozom É. Kiss Katalinnak és a projektum munkatársainak, továbbá a kézirat névtelen lektorának hasznos észrevételeikért és segítő megjegyzéseikért.

meghatározások helyett a vizsgálatom tárgyát képező osztályt egyszerű szintaktikai tesztekkel fogom lehatárolni, méghozzá szórendi helyzetük, fókuszálhatóságuk és hangsúlyozhatóságuk tekintetében (lásd 3.1.).

2.2. Modellek a mondathatározók hatókörviszonyainak levezetésére és a magyar adatok

A mondathatározók szemantikai osztályainak megkülönböztetésekor Bellert (1977) nyomán a beszélőorientált csoport is további alcsoportokra bontható, így alanyorientált határozókon túl beszélhetünk többek között értékelő (*evaluative*), modális és pragmatikai adverbiumokról is. Ezek nemcsak jelentésánálkülönbözők, de sajátos mondattani eloszlást is mutatnak, mely utóbbiról szerencsés volna valamilyen általános mechanizmussal egységesen számot adni. Ernst (2002) a predikatív határozók (*predicational adverbs*) disztribúcióját alapvetően azok szemantikai (főleg hatóköri) tulajdonságaiból vezeti le. Ebben a modellben a határozók csatolással kerülnek a mondat szerkezetbe – szemben Cinque (1999) rendszerével, miszerint a határozók szigorúan rendezett funkcionális fejek specifikálójában találhatók. Ernstnél a csatolás jobbról is engedélyezett, és a csatolás helye szabad, szintaktikailag nem korlátozott. Mindazonáltal a határozók csak ahhoz a projekcióhoz tudnak csatolódni, amely kielégíti a lexikonban kódolt szemantikai kívánalmaikat, azaz végül is a szemantikai argumentumok típusa (esemény, proposíció, tény, beszédaktus) határozza meg a határozók beillesztésének helyét, és egymáshoz való viszonyukat.²

A mondathatározók lexiko-szemantikai alapokon nyugvó hierarchiája Ernst (2002: 45) szerint tehát a következő:

- (1) discourse-oriented > evaluative > modal > evidential > subject-oriented > negative > manner

Ez gyakorlatilag megfelel annak a hierarchiának, melyet Cinque (1999: 11–13) az ún. „felső AdvP-kre” állított fel:

- (2) Speech act/pragmatic adverbs > evaluative > evidential modal > epistemic modal > 'forse' > subject-oriented

Megjegyzendő, hogy az evidenciálisok és az episztemikusok viszonya fordított a két modellben, de ez kategorizálási bizonytalanságokból is fakadhat.³

A magyar adatok szépen mutatják a fenti hierarchiát, legalábbis preverbális helyzetben. A következő mondatpár egy értékelő (*szerecsére*) és egy episztemikus határozó (*valószínűleg*) egymáshoz való szórendi viszonyát szemlélteti. Feltehetjük, hogy ezekben az esetekben a szintaktikai csatolás nagyjából ugyanott történik, ti. meglehetősen magasán, és a határozók sorrendje valójában szemantikai hatókörviszonyokat tükröz.

² Ernst szemantikájában az alapeseményre több rétegben épülnek a különböző esemény- és proposíció típusok, amíg a reprezentáció el nem készül. A szemantikai argumentumok az ő terminológiájában *Fact-Event Object*, azaz *FEO* argumentumok, a megépítésükért felelős szabályhalmaz pedig a *FEO* kalkulus.

³ Az evidenciálisok fogalmának és jelenségének problémájával egy egész különszám foglalkozik: *Journal of Pragmatics* 33. (7 válogatott tanulmány). Mindenekelőtt Dendale és Tasmowsky tárgyalja az evidencialitás és modalitás kapcsolatát, illetve a kifejezések használati sokszínűségét a vonatkozó szakirodalomban (Dendale–Tasmowsky 2001).

- (3) *Hugó szerencsére valószínűleg feldíszította a karácsonyfát.*
 (4) **Hugó valószínűleg szerencsére feldíszította a karácsonyfát.*

A hatókörvizonyokat a felszíni sorrend azonban csak a bal periférián tükrözi. Posztverbális helyzetben a mondathatározók hatóköre nem vezethető le felszíni pozíciójukból, vagyis akár nagyobb hatókörrrel is rendelkezhetnek, mint egy preverbális határozó, továbbá két hátul álló határozó is állhat hierarchikus viszonyban, annak ellenére, hogy szórendjük szabadon felcserélhető.

- (5) *Hugó valószínűleg feldíszította szerencsére a karácsonyfát.*

É. Kiss (2009) a határozók szórendjének levezetésekor szintén engedélyezi a fakultatív jobbról csatolást. A posztverbális szabad szórendről a fázis kilapulásával, és a PF-en történő szabad linearizációval ad számot. Ennek értelmében a mondathatározók hatókörüket és prozódiai tulajdonságaikat posztverbálisan is megtartják, hiszen független szintaktikai okokból keverednek a többi ige utáni összetevő közé. Szelekciós kívánalmaik teljesülnek, minthogy megfelelő magasságban kerültek a szerkezetbe, és az LF számára interpretálható interfészen vezérlik hatókörüket.

3. Kétértelmű predikatív határozók

A továbbiakban be fogom mutatni, hogy a posztverbális pozíciókra megfogalmazott fenti általánosítás alól kibújik néhány problémás eset, méghozzá a kétértelmű határozók köréből. A jelenség bemutatása és magyarázata előtt azonban ismertetek három, a minket érdeklő predikatív mondathatározók lehatárolására szolgáló tesztet, majd javaslatot teszek ezen adverbiumosztály csatolási helyének azonosítására. Csak ezek után térek rá arra a kivételes viselkedésre, mely a kétértelmű határozók körében, posztverbális helyzetben megfigyelhető.

3.1. A mondat- és módhatározók tulajdonságai preverbális pozícióban

A módhatározók és a mondathatározók bizonyos szempontok (avagy tesztek szerint) szintaktikailag is világosan megkülönböztethetők. A kétértelmű határozók olvasatainak elkülönítésére tesztjeink szintúgy alkalmazhatók, bár ezek a tesztek alapvetően csak az ige előtti helyzetben relevánsak. Kiindulási feltevésünk pillanatnyilag az, hogy a kétértelmű határozósók egyazon lexikai tétel kétféle alkalmazása; eltérő szemantikájuk ill. prozódiai tulajdonságaik a szintaxisból egységesen levezethető lesz.

3.1.1. Szórend-teszt

Legjelöletlenebb esetben a határozók, legyenek akár mód-, akár mondathatározók, a topik(ok) után, de a predikátum (vagy komment) előtt állnak:

- (6) *Hugó gyönyörűen feldíszította a karácsonyfát.*
 (7) *Hugó valószínűleg feldíszította a karácsonyfát.*

Észrevehető azonban, hogy míg a mondathatározók gyakorlatilag mindenhol előfordulnak a mondatban, a módhatározók a topikot nem előzhetik meg.

- (8) *(Valószínűleg) Hugó (valószínűleg) feldíszította (valószínűleg) a karácsonyfát (valószínűleg).*
 (9) *(*Gyönyörűen) Hugó feldíszította a karácsonyfát.*

3.1.2. Fókusz-teszt

A módhatározók, továbbá az idő- és helyhatározók előfordulhatnak strukturális fókuszpozícióban, ezzel szemben a predikatív határozók alany- és beszélőorientált csoportja nem. Amennyiben tehát a határozó kétértelmű, fókuszpozícióban természetesen csak a módhatározói olvasat értelmezhető.

- (10) *Hugó* <"gyönyörűen díszítette fel a karácsonyfát."⁴
 (11) *Hugó* <"**tegnap/három óra alatt/23-án/most/a nagyszobában** díszítette fel a karácsonyfát.">
 (12) **Hugó* <"**bizonyára/valószínűleg/szerencsére** díszítette fel a karácsonyfát.">

3.1.3. Hangsúly-teszt

A magyar semleges mondatokban egyenletesen elosztott főhangsúly esik minden (új információt hordozó) összetevőre, és minden fonológiai frázis hasonló, eső dallamot mutat (vö. ún. „lapos” hangsúlyozás: Kálmán–Nádasdy 1994). Fókusz vagy egyéb preverbális operátor jelenléte viszont – ahogy a fenti példákban is láttuk – hangsúlyredukciót idéz elő.

Minthogy a topik hangsúlyozása opcionális, az első kötelező főhangsúly mindenképpen a predikátum élére esik. Ez módhatározók jelenlétében azt jelenti, hogy magára a módhatározóra esik (13), míg a mondathatározó rendszerint hangsúlytalan marad (14). Ha egy módhatározó a topik és predikátum között hangsúlytalan marad, a mondat nem grammatikus (15).

- (13) *Hugó* "szorosan "megkötötte a "cipőfűzőjét.
 (14) *Hugó* valószínűleg "megkötötte a "cipőfűzőjét.
 (15) **Hugó* szorosan "megkötötte a "cipőfűzőjét.

3.2. Kétértelmű határozók és a hangsúly

A kétértelmű határozók mondat- és módhatározói olvasattal is rendelkeznek. Ha a speciális szintaktikai környezetektől eltekintünk, azaz a kérdéses határozó nem előzi meg a topikot, és nem áll fókuszban (mely esetekben az olvasat teljesen egyértelmű), akkor első látásra szerkezeti homonímia áll elő. Hiszen közvetlenül a predikátum élén a kétértelmű határozók mindkét olvasata előhívható. Ilyen esetekben kizárólag a prozódia fog egyértelműsíteni.

- (16) *Hugó* "okosan "megválaszolta a "kérdést. (mód)
 (17) *Hugó* ⁽¹⁾okosan "megválaszolta a "kérdést. (mondat)

⁴ A fókuszpozíciót nyilvánvalóan jelöli a fókusz-ige szomszédosság (és az igemódosító „hátravetése” avagy hátul maradása), de egyúttal a fókuszált összetevőről induló irtóhangsúly is. Ez utóbbi tartományát < > zárójelekkel jelöltem. Ezenfelül dupla vonás (") jelöli a főhangsúlyt, egy vonás (') pedig a másodlagos hangsúlyt.

Az alanyorientált mondathatározó akár teljesen hangsúlytalan maradhat, míg a módhatározó itt kötelezően főhangsúlyt visel. Ez is mutatja, hogy valahogy szorosabban kötődik a predikátumhoz mondathatározói párjánál.

Hasonló esetek beszélőorientált határozóknál is kimutathatók. Ezeknél a kétértelmű határozóknál tehát a módhatározói olvasat mellett egy episztemikus (18), egy értékelő (19) vagy egy diskurzusorientált / pragmatikai (20) olvasat is elérhető. Hangsúlykiosztás szerinti minimálpárok itt is felállíthatók, bár megjegyzendő, hogy a diskurzusorientált határozók például erősen preferálják a mondat eleji pozíciót, megelőzve még a topik összetevőket is (20b), a módhatározók pedig fókuszpozícióban hangzanak sokkal természetesebben (19b).

- (18) a. *Lola "természetesen" végigvonult a "színpadon.* (mód)
 b. *Lola ⁽¹⁾"természetesen" végigvonult a "színpadon.* (episztemikus)
- (19) a. *?Hugó "szokatlanul" feldíszítette a "karácsonyfát.* (mód)
 b. *Hugó <"szokatlanul" díszítette fel a karácsonyfát.>* (mód)
 c. *Hugó ⁽¹⁾"szokatlanul" feldíszítette a "karácsonyfát.* (értékelő)
- (20) a. *Lola "röviden" elmesélte a "kalandjait.* (mód)
 b. *Röviden Lola "elmesélte a "kalandjait.* (diskurzusorientált)

A kétértelmű határozók esetében nem lenne szerencsés két „homonim” lexikai tételt feltételezni. Ezért inkább elfogadjuk Ernst (2002: 38) megállapítását, miszerint ezek a határozók alulspecifikáltak maradnak a lexikonban, ennek megfelelően (bizonyos kompozíciós megszorításokkal) különböző szemantikai objektumokkal is kombinálódhatnak. A példákban bemutatott határozók például kétfajta szemantikai argumentumot szelektálhatnak, ami következésképpen kétféle olvasatot eredményez.

3.3. Csatolási mezők

A különböző olvasatoknak (és így a kétféle szemantikai kíváncsúnak) különböző szerkezeti helyek feleltethetők meg. Ez világossá válik például az adverbiumok kvantorokhoz képesti pozíciójából. A (21)-es példa egy kétértelmű határozó kétféle olvasatának megfelelő csatolási helyeket szemlélteti, ti. a kvantor alattit (módhatározói olvasat), illetve a kvantor felettit (mondathatározói olvasat). Normál intonációval a mondathatározói olvasat nem hívható elő kvantorok hatókörében. Ez utóbbi nyilvánvalóvá válik olyan mondatokban, ahol a módhatározói olvasatnak tartalmi okokból nincs értelme, és a határozót mindenképpen alanyorientáltként igyekszünk interpretálni (22b). Ez esetben persze a határozó fókuszban sem jelenhet meg (22c), hiszen ez a szerkezeti hely csak a módhatározók számára érhető el (vö. 3.1.2.).

- (21) *Lola (okosan) "mindenkinek (okosan) megválaszolta a kérdést.*
- (22) a. *Lola okosan mindenkinek időben szólt a pályázatról.*
 b. **Lola mindenkinek okosan időben szólt a pályázatról.*
 c. **Lola mindenkinek <okosan szólt időben a pályázatról.>*

A kétértelmű határozó olvasatai világosan szétválnak tagadáskor is. (16) és (17) tagadott párait megfigyelve észrevehetjük, hogy az implikációk különbözőek. (23a) *nem* implikálja (23b)-t, míg (24a) igen. A mondathatározó itt is egyértelműen a tagadás hatókörén kívül áll.

- (23) a. *Hugó nem válaszolta meg okosan a kérdést.*
 b. *Hugó nem válaszolta meg a kérdést.*
- (24) a. *Hugó okosan nem válaszolta meg a kérdést.*
 b. *Hugó nem válaszolta meg a kérdést.*

Említettük, hogy ezeket a kétértelmű határozókat azonos lexikai tételként tekintjük, egyúttal azonban alulspecifikálnak abban a tekintetben, hogy milyen szemantikai argumentumot szelektálnak. Szemantikai argumentumuknak megfelelően természetesen a rájuk vonatkozó kompozíciós szabályok is kétfélék, más szóval két (a fentiek alapján jól elkülöníthető) ponton kapcsolódnak a struktúrához a mondat derivációja során.

A módhatározók láthatóan igen szorosan kötődnek a predikátumhoz: a kvantorok és a tagadás alatt találhatók, egy intonációs frázist alkotnak a predikátummal, akár fókuszálhatók is, de nem előzhetik meg a topik kifejezést. Mindezt rávetítve a magyar mondat szerkezet felépítésére (É. Kiss 2006a,b), a módhatározókról megállapítható, hogy tipikusan a PredP-hez csatolódnak, és a legmagasabb pozíció, ahová kerülhetnek, az a strukturális fókuszpozíció [Spec, FP]. Ezzel szemben a mondathatározók nem fókuszálhatók, nem tagadhatók, a kvantor hatókörén kívül esnek. Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy ezek a határozók az operátormezőn kívül, vagyis a felett helyezkednek el. Kézenfekvő megoldás lehetne a topik frázishoz (TopP) való adjunkció, ámde a topik vagy topikok a mondathatározót is megelőzhetik, ráadásul ezek a határozók topik nélküli mondatokban is természetesen megjelennek. Motiválnak tünik egy további funkcionális réteg feltételezése a topikmező környékén.

Haegeman (2002) szerint a főmondati jellemzőket, avagy jelenségeket (*Main Clause Phenomena*) produkáló mondatok tág értelemben vett beszédaktusok. Illokúciós erővel rendelkeznek, ezért lennie kell egy a beszélő lehorgonyzásáért felelős funkcionális rétegüknek is. Haegeman módosítja Rizzi (1997) „Split CP” hipotézisét, és felbontja a Force fejet egy alárendelő fejre (Sub), illetve egy olyanra, amely a beszélőt horgonyozza le a propozícióhoz. Ez utóbbinak adja a tényleges *Force* nevet: „*the presence of the functional head Force directly correlates with what is referred as ‘illocutary force’, the fact that the speaker takes on the proposition as part of a speech act (assertion, prediction, question)*” (Haegeman 2002: 7.2). E Force fejtől teszi függővé a Topik és a Fókusz – mint „*Force-related projections*” – jelenlétét avagy hiányát is a mondatban.

Később Tenny (2000) hatására Haegeman (2006) ezt az újonnan meghatározott Force fejet átnevezi „*speaker-deixis*”-nek (SD). Tenny (2000: 317–319) az adverbiumok funkcionális projekciókhoz való viszonyát szemantikai zónák segítségével próbálja definiálni. Átvieszi ugyan Cinque szemléletét az óriásira duzzasztott, hierarchikusan rendezett funkcionális rétegekkel, de szemantikai zónákra egyszerűsíti a képet. Legfőbb zónája a „*point of view (speaker deixis)*” zóna, ahová a beszédaktus, az értékelő, az evidenciális és az episztemikus határozók tartoznak, mivel ezek a beszélő nézőpontját vezetik be, ezáltal magát a beszélőt mint érző, deiktikus argumentumot.⁵

⁵ Tenny ezeket a projekciókat össze akarja vonni, számomra kérdéses marad tehát, mit kezdene azokkal az esetekkel, ahol több, azonos típusú adverbium jelenik meg egyszerre, egyazon propozícióban.

A mondathatározók CP tartományba helyezése meggyőző, hiszen ez a tartomány amúgy is egyfajta interfészként szolgál a propozíciós tartalom és a kontextus között. A tárgyalt predikatív mondathatározók valóban attitűdjelölők, bizonyos módon tényleg kívülről adnak hozzá plusz információt a mondat tartalmához. A javasolt SD projekcióról továbbá feltehetjük, hogy a magyar mondat *force* jegyeit (kijelentő, kérdő stb.) ez hordozza, mivel a mondathatározók csak kijelentő/állító beszédaktusokkal kombinálódhatnak (lásd 4.2.1.), így a csatolás pillanatában a határozónak „látnia” kell a mondat típusát is. Elemzésünk egyértelmű hátránya, hogy újabb funkcionális fejet vezet be a magyar mondat derivációjába, anélkül, hogy ezt lexikai (kiejtett) elem függetlenül indokolná.

3.4. Határozók posztverbális pozícióban

3.4.1. Az egyértelmű határozók posztverbálisan

Beláttuk, hogy a magyar határozók szabadon előfordulhatnak az ige után is, megtartva eredeti hatókörüket és hangsúly(talanság)ukat. Az ilyen esetekben jobbról csatolódnak az adott struktúrához, majd független okokból, szabadon bekeverednek az ige utáni többi összetevő közé. Az alábbi példák ilyen eseteket illusztrálnak. (27)-ben azt látjuk, hogy fókusz jelenlétében az intonációs kontúrt indító fókusz összetevő irtóhangsúlya miatt minden összetevő elveszíti hangsúlyát, az adverbium viszont gyakorlatilag akárhol felbukkanhat az ige utáni elemek között.

- (25) *Hugó "megkötötte "szorosan a "cipőfűzőjét.*
- (26) *Hugó "feldíszítette 'valószínűleg a "karácsonyfát.*
- (27) a. *⟨"Hugó díszítette fel valószínűleg a karácsonyfát.⟩*
 b. *⟨"Hugó díszítette valószínűleg fel a karácsonyfát.⟩*
 c. *⟨"Hugó díszítette fel a karácsonyfát valószínűleg.⟩*

Hasonló szórendi variációk és hangsúlyredukció tagadás alatt is megfigyelhetők, ahol pedig egyértelműen belátható, hogy a mondathatározók hatóköre nagyobb, mint a tagadásé. (28) parafrázisa (29a) lenne, és nem (29b).

- (28) *Hugó nem válaszolt szerencsére a kérdésre.*
- (29) a. *Szerencsére igaz, hogy Hugó nem válaszolt a kérdésre.*
 b. *Hugóról nem igaz, hogy szerencsére válaszolt a kérdésre.*

Se a szórend, se a prosódia nem jelöli, milyen magasan kerültek e határozók beillesztésre, mindez mégsem okoz értelmezési gondot, mivel az egyértelmű határozók már a lexikonban kondicionáltak egy adott szemantikai (FEO) argumentum kiválasztására. Amennyiben e feltétel kielégül, felszíni pozíciójuktól függetlenül interpretálhatók lesznek az LF-en.

3.4.2. A kétértelmű határozók posztverbálisan

Lévén a kétértelmű adverbiumok szemantikailag alulspecifikáltak, felmerül a kérdés, hogyan különböztethető meg két (módhatározói és mondathatározói) olvasatuk posztverbális előfordulásaikban. A jobbról csatolás és szórendkeveredés következtében ugyanis a határozók gyakorlatilag bárhol állhatnak az ige mögött. A neutralizálódott proszódiai

környezet miatt viszont nem látszik, hogy a határozó a predikátumon belül vagy kívül helyezkedik-e el (3.1.3. alatt ismertetett teszt sem működik).

És valóban, normális intonáció mellett (vagyis ha a határozó prozódiailag integrálódik a környezetbe) csak az egyik, a módhatározói olvasat hívódik elő. Az alábbi példákban a mondathatározói olvasat egyáltalán nem elérhető.

(30) *Hugó nem válaszolt **okosan** a kérdésre.*

(31) *Hugó nem válaszolt **szokatlanul** a kérdésre.*

Ez ellentmond fenti megállapításainknak, hiszen az egyértelmű mondathatározók ugyanabban a pozícióban megtartották szerkezeti hatókörüket. A mondathatározói *szokatlan* és a *valószínűleg* típusú adverbiumok csatolási pontját pedig ugyanott képzeljük el.

Tulajdonképpen a mondathatározói olvasat is előhívható, de csak egy jelölt prozódiai mintában: egy rövid szünet (□) beiktatásával a határozó előtt és után. Szűkebb hatóköri értelmezésre azonban ilyenkor nincs is lehetőség.

(32) *Hugó nem válaszolt □ **okosan** □ a kérdésre.*

(33) *Hugó nem válaszolt □ **szokatlanul** □ a kérdésre.*

Hasonló eloszlás figyelhető meg azonosító fókusz jelenlétében. Egy egyértelmű, értékelő határozó (*szerencsére*) topik környéki és posztverbális, „bekeveredett” pozícióban egyaránt megjelenhet ugyanazzal a mondat szintű hatókörrel (34). Míg a jobbról csatolt kétértelmű határozót csak egyféleképpen értelmezhetünk: módhatározóként a fókusz hatókörében (35b). A mondathatározói olvasat csak az említett szünet beiktatásával hívható elő (35c).

(34) a. *Hugó **szerencsére** <az "első kérdést válaszolta meg az elnöknek.>*

b. *Hugó <az "első kérdést válaszolta meg **szerencsére** az elnöknek.>*

(35) a. *Hugó **szokalanul** <csak az első kérdést válaszolta meg az elnöknek.>* (mondathat.)

b. *Hugó <csak az első kérdést válaszolta meg **szokatlanul** az elnöknek.>* (módhat.)

c. *Hugó <csak az első kérdést válaszolta meg □ **szokatlanul** □ az elnöknek.>*

(mondathat.)

3.4.3. IP átszerkesztés és megtartás

Felteszem, hogy a mondathatározók – legyenek balról vagy jobbról csatolva – mindig saját intonációs frázissal (IP) rendelkeznek. Ez az önálló IP viszont opcionálisan integrálódhat a töle balra álló nagyobb IP-be – bizonyos feltételek között (*IP restructuring*: Vogel–Kenesei 1987: 260).⁶ A szabály nem kötelező érvényű, tehát az összetevő akár meg is tarthatja saját intonációs frázisát, amit szünet prozódéma jelez.

⁶ Amennyiben a baloldali IP [+sc] jeggyel bír. Vogel–Kenesei (1987: 255) rendszerében ez a nagyhatókörű kvantorokat jelöli, de amennyire meg tudom ítélni, általánosítható a hatókörrel rendelkező operátorokra. Az IP átszerkesztő szabály tehát tagadás és fókusz után is alkalmazható.

A PF-re történő leképezés során, miután az intonációs kontúrok kiosztódtak és az intonációs frázisok megszerkesztődtek, lefuthat az opcionális IP restrukturáló szabály (36b), majd ezt követi az ige utáni elemek szabad rendezése (36c).⁷

- (36) a. [Hugó]_{IP} [nem választott a kérdésre]_{IP} [szerencsére]_{IP}
 b. [Hugó]_{IP} [nem választott a kérdésre szerencsére]_{IP}
 c. [Hugó]_{IP} [nem választott szerencsére a kérdésre]_{IP}

Az egyértelmű mondathatározók szemantikai szelekciós kívánalmai már a lexikonban kódoltak, az értékelő *szerencsére* mindenképpen 'tényt', azaz igaz proposíciót kíván (vö. Ernst 2002: 99–100), ennek köszönhetően bárhová is keveredik az adverbium, értelmezhető marad. A kétértelmű határozók azonban alulspecifikáltak e tekintetben, legalább kétféle FEO argumentumok lehetnek. A neutralizált prozódiai környezetben (amennyiben az IP átszerkesztés és a szabad linearizáció végbemegy) az egyik értelmezési lehetőség elvész. A prozódiailag integrált kétértelmű adverbiumnak automatikusan a szűkebb hatókörü módhatározói olvasata hívódik elő, mivel a módhatározók mindig lejjebb csatolódnak a szerkezethez, közvetlenül a PredP-hez. Az alany- és beszélőorientált olvasatot és a nagy hatókört a prozódiaának jeleznie kell, még hozzá az eredeti intonációs frázisok megtartásával. A posztverbális elemek szabad keveredését természetesen semmi sem gátolja, de a mondathatározó saját intonációs frázisát mindvégig megtartja (37b), ahogy ezt a fentebb bemutatott szünet prozodémák egyértelműen jelzik.

- (37) a. [Hugó]_{IP} [nem választott a kérdésre]_{IP} [szokatlanul]_{IP}
 b. [Hugó]_{IP} [nem választott]_{IP} [szokatlanul]_{IP} [a kérdésre]_{IP}

A szünet prozodémákat tartalmazó példák csak mondathatározókat tartalmazhatnak, hiszen csak ez utóbbiak rendelkeznek eleve önálló intonációs frázissal. Azokban az esetekben viszont, ahol az IP átszerkesztés végbement, nem világos, hogy miért mindig a módhatározói a default olvasat. Az elemzés szempontjából problémát okoz, hogy a T-modell szerint az LF és a PF nem kommunikálhat egymással.⁸ Ha a PF műveletek a szintaktikai kimeneten mechanikusan működnek, anélkül, hogy a logikai formát látnák, ugyan mi akadályozná meg, hogy az IP átszerkesztő szabály minden esetben lefusson, valódi kétértelműséget eredményezve a (30–31) és (35) típusú mondatoknál? Ez egy nehéz kérdés, pillanatnyilag valami olyan típusú megkötésre hivatkozhatunk, mint a Chomsky-féle (1981) ún. '*recoverability constraint on deletion*' kiterjesztett változata. Ennek szellemében az intonációs frázis határai csak abban az esetben törölhetők, ha az eredeti csatolási pont azonosíthatósága nem sérül. A lexikonban alulspecifikált kétértelmű határozók jobbról való csatolása és bekeveredése esetében ez utóbbi pedig nem mondható el.

⁷ A kézirat anonim lektora feltette a kérdést, milyen szerepet játszik a két PF-szabály egymáshoz képesti rendezése. Amennyiben a szabad keveredés történne meg előbb, az IP-átszerkesztő szabálynak (37b) típusú szerkezeteken kellene lefutnia. Mivel a szabály opcionális, ezáltal [Hugó]_{IP} [nem választott szokatlanul]_{IP} [a kérdésre]_{IP} típusú „köztes” állapotú mondatok is létrejöhetnek. Természetesen léteznek ilyen megnyilatkozások, de jelöltségük miatt valami független okkal kellene rendhagyó IP struktúrájukat megmagyarázni.

⁸ Varga (2002: 6) egyébiránt a T-modell módosítását javasolja, bár érvként elsősorban a magyar eldöntendő kérdés kijelentő párjával való szintaktikai azonosságát hozza fel. Meglátása szerint az intonáció alapvetően hozzájárul az LF interpretációjához. A kérdő intonáció azonban egy kérdő operátor szintaktikai jelenlétéből is levezethető, a modell módosítása tehát nem feltétlenül szükséges.

4. Háromértelmű határozók? A hangsúlyos mondathatározók problémája

4.1. Prosódia és interpretáció: A *biztosan* esete

A következőkben egy olyan adverbiumot fogok bemutatni, amely mondathatározói értelmében is kétértelmű (azaz tulajdonképpen háromértelműnek tekinthető). (38a–b)-ben a *biztosan* egyértelműen módhatározó, ezt mutatja hangsúlyhelyzete és pozíciója a predikátum bal szélén (vö. 3.1.), illetve fókuszálhatósága. A másik két mondat ugyanezt az adverbiumot tartalmazza mondathatározói olvasattal, csak hogy egy további jelentéskülönbség is megfigyelhető: (38c) erős valószínűséget, míg (38d) teljes bizonyosságot fejez ki.⁹ E kettő között szintén a prosódia egyértelműsít, mivel (38d) határozója főhangsúlyt kap – pont mint a módhatározói párja –, de hangsúlya egyúttal irtóhangsúlynak bizonyul, mivel hangsúlyredukciót idéz elő az őt követő tartományban. (Ezt a tényt a fókusznál is használt zárójelekkel érzékeltettem.)

- (38) a. *'Hugó "biztosan" eltalálta a "céltábla közepét."* (módhat.: biztos módon; jól)
 b. *'Hugó <"biztosan" találta el a céltábla közepét.>* (módhat.: biztos módon; jól)
 c. *'Hugó ⁽¹⁾"biztosan" eltalálta a "céltábla közepét."* (mondathat.: feltehetően)
 d. *'Hugó <"biztosan" eltalálta a céltábla közepét.>* (mondathat₂: kétségkívül; biztos, hogy...)

Tagadásakor a mód- és mondathatározói olvasat a 3.3.-ban ismertetett kontrasztot mutatja. Érdekes azonban megfigyelni, hogy az implikációk a mondathatározókat tartalmazó mondatok tagadásakor is különböznek: (39a) nem implikálja (39b)-t, (40a) viszont igen.

- (39) a. *Hugó 'biztosan "nem találta el a céltábla közepét."*
 b. *Hugó "nem találta el a céltábla közepét."*
 (40) a. *Hugó "biztosan nem találta el a céltábla közepét."*
 b. *Hugó "nem találta el a céltábla közepét."*

További érdekesség, hogy a posztverbális, hangsúlytalan és prosódiailag integrálódott *biztosan* módhatározóként és mondathatározóként is érthető (41a), az előző fejezetben tárgyalt szünetek beiktatása csak a gyengébb, (38c) szerinti olvasatnál szükségeltetik.

- (41) a. *Hugó "nem találta el biztosan a céltábla közepét."* (mód + mondat₂)¹⁰
 b. *Hugó "nem találta el □ biztosan □ a céltábla közepét."* (mondat₁)

Felmerül a kérdés, vajon egyedi esettel van-e dolgunk, vagy esetleg elkülöníthető az adverbiumoknak egy ilyen különlegesen viselkedő osztálya. Bár a mondathatározók definíció szerint (Kiefer 2005: 136) kerülnek a hangsúlyozást, mindazonáltal megfigyelhető egy olyan speciális csoportjuk, melynek tagjai ugyan nem kétértelműek, ámde mindig

⁹ A (38c) és (38d) közötti különbségre Kiefer (2005: 136) példái alapján figyeltem fel. Szerinte az előbbi használat csak feltételezést sugall a beszélő részéről, a mondat a *feltehetőleg/valószínűleg/alighanem/nyilvánvalóan* elemeket tartalmazó mondatokkal párhuzamos. A hangsúlyos *biztosan* a beszélő meggyőződését fejezi ki, hogy a dolog úgy van, ahogy az állításban szerepel.

¹⁰ Vagyis a mondat lehetséges parafrázisai: 1.) *Hugóról nem igaz, hogy biztos kézzel eltalálta a céltábla közepét,* illetve 2.) *Hugóról nem igaz, hogy egészen bizonyosan eltalálta a céltábla közepét.*

hangsúlyosak, azaz kifejezetten jobban hangzik a mondat, ha a főhangsúlyt ezek viselik. Ilyen adverbiumok a *mindenképpen*, *feltétlenül*, *okvetlenül*.

- (42) a. *Hétvégére "feltétlenül elolvad a hó.*
 b. **Hétvégére feltétlenül "elolvad a hó.*

- (43) a. *Hugó "okvetlenül eljegyzi Lolát.*
 b. **Hugó okvetlenül "eljegyzi Lolát.*

Ezen felül egy ingadozó csoport is megkülönböztethető: a *kétségtelenül*, *kétségkívül*, *nyilvánvalóan* típusú adverbiumok szintén nem rendelkeznek módhatározói megfelelővel, de hangsúlyozásuktól függően hasonló jelentésbeli kontrasztot mutatnak (erős valószínűség vs. bizonyosság), mint a két mondathatározói *biztosan*.

- (44) a. *A macska "kétségtelenül "megette a madárfiókát.*
 b. *A macska "kétségtelenül megette a madárfiókát.*

Vajon mi a közös vonás a fenti adverbiumokban? Első látásra mindannyian a határozók episztemikus modális osztályába tartoznak, vagyis a beszélő saját meggyőződésére avagy evidenciájára alapozott elkötelezettségét fejezik ki a propozíció igazsága iránt. Pillanatnyilag még annyi állapítható meg, hogy jelentésükben mindegyikük megközelíti a bizonyosságot, és talán ez a közös szemantikai tulajdonságuk teszi alkalmassá őket egy speciális funkció betöltésére. A következő részből az is kiderül, hogy a hangsúlyosságon kívül további rendhagyó tulajdonságokkal is bírnak: olyan szintaktikai környezetekben is megjelenhetnek, amely normálisan a mondathatározók osztálya számára nem elérhető.

4.2. Disztribúciós megszorítások

4.2.1. Általános megszorítások

A bemutatott hangsúlyos mondathatározó csoport legszembevetőbb tulajdonsága, hogy látszólag kicsúszik olyan általánosítások alól, melyek a beszélőorientált mondathatározók eloszlása kapcsán régóta ismeretesek (Bellert 1977). Ilyen disztribúciós megszorítások például, hogy nem fordulhatnak elő kérdésben, felszólításban, feltételes mondatok protasisában, és tagadás hatókörében.

Nielsen (2004) ezeket a mondattani környezeteket vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy a beszélőorientált mondathatározók pozitív polaritású elemek (PPI), mivel pontosan azokból a környezetekből vannak kizárva, amelyek a negatív polaritású elemeket (NPI) engedélyezik. Szerinte a mondathatározókra fennálló megszorítások valójában a pozitív polaritású elemekre érvényes általános megszorítások következménye. Haegeman (2006: 1653) viszont rámutat, hogy a beszélőorientált határozók releváns osztálya a határozói alárendelt mondatok egy tágabb körében (időhatározó, célhatározói) nem jelenhet meg, melyek nem tekinthetők NPI engedélyező környezeteknek. Haegeman elméletében az ilyen típusú mondatok redukált CP-vel bírnak, vagyis nem tartalmazzák a beszélő lehorogonyzásához szükséges funkcionális projekciót. Azokat az eseteket, melyekben a kérdéses adverbiumok mégis felbukkannak, diskurzusfüggő (*discourse-related*) használattal magyarázza. Ilyenkor a feltételes és határozói alárendelt mondatok is komplex CP-vel rendelkeznek, mivel a diskurzusban már elhangzott vagy valamilyen módon odaértett állítást „visszhangozzák” (*echoic*).

A fenti okfejtésektől függetlenül hasonló általánosítások a magyarra is születtek: az általam vizsgált osztálynak nagyjából megfelelő módosítószókról kiderül, hogy rendszerint csak kijelentő mondatban jelennek meg (Kugler 2001: ix. próba). Kiefer (2000: 325) megfogalmazásában pedig a módosítószó és módosító határozószó olyan modális operátor, melynek mindig a legnagyobb a hatóköre, ő nem eshet bele másik operátor hatókörébe.

4.2.2. A hangsúlyos mondathatározók kivételes viselkedése

Első látásra a magyar mondathatározókról is belátható, hogy nem fordulnak elő kérdésekben. Bellert (1977: 342, 344) példáit (45–46) alatt szemléltetem. Hasonló kontextusban a magyar beszélőorientált adverbiumok sem szerencsések.

- (45) **Has John suprisingly arrived?*
 *'János meglepő módon megérkezett?'
- (46) **Has John probably come?*
 *'János valószínűleg megérkezett?'
- (47) **Hugó szerencsére megérkezett?*
- (48) **Hugó valószínűleg megérkezett?*
- (49) ?*Hugó "megválaszolta szerencsére a kérdést?*

A mondatok elfogadása esetén felmerül a gyanú, hogy az adott közlés visszhangzó (*echoic*), csak visszakérdez a diskurzusban már elhangzott állításra. Sajnos ennek a jelenségnek a megbízható tesztelése gyakorlatilag lehetetlen.¹¹

A *biztosan* típusába tartozó hangsúlyos mondathatározók azonban teljesen grammatikusak kérdésekben is:

- (50) *Hugó "biztosan megszerelte a mosógépet?*
- (51) *"Biztosan elintézed a jegyeket?*
- (52) *A macska "kétségtávkül megette a madárfiókát?*
- (53) *Lola "okvetlenül feldíszíti a karácsonyfát?*

Továbbá szabadon megjelenhetnek más operátorok hatókörében is. Korábban azt mondtuk, hogy a magyarban, ha egy mondat szintű határozó a tagadósó után áll is, csak látszólag esik a tagadás hatókörébe, a felszíni sorrendben valójában csak a jobbról csatolás és a szabad PF linearizáció eredményét látjuk. A hangsúlyos adverbiumok azonban tényleg állhatnak a tagadás „alatt”, ahogy ezt egy korábbi példában (41a) már bemutattuk. (54)-ben a módhatározói olvasat fel sem merülhet, a mondathatározó mégis szűkebb hatókörű, mint

¹¹ Fenti kérdő mondatok teljesen elfogadhatóvá válnak speciális intonációs mintákkal. Ilyen lehetne például egy kvázi deklaratív intonáció, melynek a végén a karakterdallam nem éri el az alapvonalat, hasonlóan az (i) alatti, vessző előtti részhez. Másik megoldás lehetne az egyenletes hangsúlykiosztású, több emelkedő szekvenciából álló intonáció, amely a beszélő meglepett vagy szkeptikus attitűdjét hivatott kifejezni (ii):

(i) *Hugó szerencsére megválaszolta a kérdést, nem?*
 (ii) *"Hugó (")váratlanul "megválaszolta a "kérdést?*

a tagadás. Mindez azt sugallja, hogy e határozók csatolási helye alacsonyabban található, mint a kanonikus mondathatározóké.

(54) *Hugó nem érkezett meg biztosan.*

(= *Nem igaz, hogy biztosan megérkezett* vagy *Nem biztos, hogy megérkezett*)

A 4.1. részben olyan mondathatározókat is láttunk, amelyek mindig hangsúlyosak (*mindenképpen, feltétlenül, okvetlenül*). E csoport tagjainak további jelegzetessége, hogy az adverbium és a tagadószó közvetlenül szomszédos is lehet (55b). Ez az opció a többi mondathatározó számára – legyen az hangsúlyos vagy hangsúlytalan – nem elérhető.

(55) a. *Lola nem akar feltétlenül megházasodni.*

b. *Lola nem feltétlenül akar megházasodni.*

Ez a megkülönböztető tulajdonság viszont arra késztet, hogy a *mindenképpen*-csoportot a *biztosan* típusú határozóktól elkülönítve kezeljem, és a következő, az adverbiumok csatolási lehetőségeit tárgyaló részben is külön részt szenteljek neki.

4.3. Csatolási zónák

A jelenségek bemutatása után egy olyan szintaktikai elemzést kívánok nyújtani a határozók előfordulásairól, amely egységesen tud számot adni az egyes adverbiumok eltérő vagy kivételes mondattani és prozódiai tulajdonságairól. A hangsúlyos mondathatározókról megtudtuk, hogy preverbális helyzetben nemcsak főhangsúlyt viselnek, hanem egyúttal fókusz-szerűen „leirtják” a vezérlési tartományukba tartozó elemek hangsúlyát is. Ezen felül előfordulhatnak számos olyan mondattani környezetben, amely a mondathatározók számára általában hozzáférhetetlen. Ami pedig lexikális jelentésüket illeti, a beszélő nagyfokú bizonyosságát fejezik ki a propozícióban foglaltak felől.

4.3.1. Csatolás verum-fókuszhoz

A következőkben amellet fogok érvelni, hogy e hangsúlyos mondathatározók szerkezeti helye lejjebb található, mint a beszélő lehorgonyzásáért felelős SD pozícióban elhelyezett, „magas” mondathatározóké. Egyértelműen lejjebb vannak annál a pozíciónál is, melyet az univerzális alapokon felállított hierarchia szerint (lásd (1) és (2)) ilyen adverbiumoknak illene betöltenie. Az episztemikus határozók normálisan mindig megelőzik az alanyorientáltakat, az (56) alatti példa mégsem értelmezhető az *okosan* mondathatározói használatával. Úgy tűnik, hogy a *biztosan* hatókörébe eső további határozók csak módhatározói olvasatban érhetők el. (57) még látványosabban illusztrálja ezt, mivel abban a módhatározói olvasatnak a mondat tartalma miatt nincs értelme, és így a mondat egésze is agrammatikus lesz.

(56) *Hugó "biztosan okosan megválaszolta a kérdést.* (csak módhat!)

(57) **Hugó "biztosan okosan megvette már a vonatjegyeket.*

Az alanyorientált határozó és a hangsúlyos *biztosan* kombinációja persze lehetséges, csak fordított sorrendben: az alanyorientáltak nagyobb hatókört kell felvennie, mint az episztemikus mondathatározónak (58). Ez viszont ellentmond minden univerzálisan felállított általánosításnak az adverbiumok sorrendjéről és hatókörviszonyairól.

(58) *Hugó okosan "biztosan megvette már a vonatjegyeket.*

Mindezen adatok alapján úgy találom, hogy a hangsúlyos *biztosan* és társai kizárólag fókuszos szerkezetekhez kapcsolódnak, azon belül is az ún. verum-fókusz tartalmazó proposíciókhoz. Funkciójukat érdemes párhuzamba állítani a pragmatikai vagy modális partikulák¹² egy csoportjával (*valóban, tényleg, csakugyan, igazán*), ezek ugyanis szintén kötelezően főhangsúlyosak (59–60), megjelenhetnek kérdésben is (61), nem fókuszálhatók, de maguk kapcsolódhatnak fókuszos szerkezetekhez (62).

(59) a. **A macska valóban "megette a madárfiókát.*

b. *A macska "valóban megette a madárfiókát.*

(60) a. **Hugó tényleg "feldíszította a karácsonyfát.*

b. *Hugó "tényleg feldíszította a karácsonyfát.*

(61) a. *A macska "valóban megette a madárfiókát?*

b. *Hugó "tényleg feldíszította a karácsonyfát?*

(62) *"Tényleg a macska ette meg a madárfiókát.*

E partikulák szerepe elég kézzelfogható: egyfajta fókusz-partikuláknak is felfoghatók, a mondat igazságát erősítik, tehát verum-fókuszhoz kapcsolódnak. Meglátásom szerint a *biztosan* típusú adverbiumok valami nagyon hasonló szerepet töltenek be a mondatban. A funkcionális hasonlóság pedig a határozók jelentéséből következik, mivel ezek az eredetileg epiztemikus beszélőorientált adverbiumok a beszélő erős elkötelezettségét fejezik ki a proposíció igazsága iránt, olyannyira, hogy egyenesen alkalmassá válnak egy szemantikai *azonosítás* módosítására. Kugler (2003: 49–50) elvégzett egy felmérést anyanyelvi beszélők körében, mely során magyar adverbiumokat (módosítószókat) kellett kiértékelni modális erősség szempontjából. Az általunk tárgyalt határozók – nem meglepő módon – Kugler skáláján az első kategóriába estek (ez a csoport fejezi ki nála az erős szükség-szerűséget).

A verum-fókusz jelentése, hogy a proposíció igazságát bizonygatja, azaz megerősíti vagy tagadja a hallgató preszuppozícióját. Polarítás-fókusznak is nevezik, mivel az egész mondatot állítja szembe annak tagadásával. A (63) alatti mondatok jelentése tehát pontosan az lenne, hogy minden várakozás ellenére Hugó igenis lekéste, illetve nem késte le a vonatot:

(63) a. *Hugó <"lekéste a vonatot.>*

b. *Hugó <"nem késte le a vonatot.>*

A verum-fókuszhoz jellegzetes irtóhangsúly társul, amely – konstituens-fókusz hiányában – a predikátum éléről indul. Kenesei (1998a: 233) megfogalmazásában a fonológiai fókusz hordozó igék „nyomatékos” fókusz fejezhetnek ki,¹³ vagyis a kontraszt az adott cselekvés elvégzése és el nem végzése között áll fenn.

¹² A pragmatikai partikula kifejezést Kugler (2003: 44) használja, míg a modális partikula elnevezést Kiefer (1988).

¹³ A tanulmány angol nyelvű változatában (Kenesei 1998b: 74) a szerencsésebb *assertive* vagy *truth-functional* elnevezés található.

Partikula vagy hangsúlyos határozó jelenlétében az irtóhangsúlyt ezek indítják.

- (64) a. *Hugó* <'biztosan lekészte a vonatot.>
 b. *Hugó* <'biztosan nem késte le a vonatot.>

A verum-fókusz terminust Höhle (1992: 114) vezette be, állítása szerint a fókuszhangsúly az igen egy ún. VERUM illokúciós predikátum vagy operátor jelenlétét jelzi. Han–Romero (2004: 192) a VERUM operátort szintaktikailag a C^0 felett, de Q alatt helyezik el a CP tartomány bal periferiáján.¹⁴ Kenesei (1998a: 234) is javaslatot tesz a „nyomatékosító” fókusz szintaktikai levezetésére. Szerinte az ilyen esetekben az igeidőt jelölő Tense grammatikai morféma, nem pedig a lexikális ige hordozza a fókuszjegyet, vagyis valójában az előbbi jelenik meg a szintaktikai fókuszpozícióban. Az igeének viszont azért kell a Tense-be mozognia, hogy a grammatikai vagy ún. ϕ -jegyeit leellenőriztethesse. Ami valójában tovább mozog a fókuszba (FP fejébe), az a TP feje, mintegy magával cipelve a már hozzácsatolt igit.

Alapvető kérdés tehát a verum-fókusz vagy VERUM operátor lokalizálása a szintaxisban. Kenesei elemzésének az a kiindulási alapja, hogy a konstituens-fókusz és a verumot egységesen a fókusz-frázishoz köti. Érdekes megvizsgálni ennek a megközelítésnek a lehetőségét. A legszembevetőbb probléma, hogy ez a hipotézis nem ad számot az igemódosító és a finit ige egyenes szőrendjéről, pedig normál fókusz-szerkezetekben az ige felemelkedik a fókusz fejbe, az igekötőt (igemódosítót) hátrahagyva. (Újabb elméletek szerint az ige nem a fókusz fejbe, hanem az ún. non-neutrális frázis fejébe mozog. Vö. Olsvay 2000; É. Kiss 2006b) A problémára megoldást jelentene, ha a fókuszban egy EPP jegyet tulajdonítunk. Ennek értelmében az FP specifikálóját mindenképpen ki kell tölteni. Konstituens-fókusz hiányában az igekötő vagy egyéb igemódosító foglalná el ezt a pozíciót. Ez a megoldás könnyen átvihető a non-neutrális projekcióval kibővített elemzésre is: a fókusz frázis meglétét itt is valamilyen fonológiai testes elemnek kell engedélyeznie. Ez ésszerű megszorításnak tűnik, hiszen a fókusszal asszociált jellegzetes intonációnak, az irtóhangsúlynak is kell egy hangzó elem, amelyről elindulhat.¹⁵ Nyitott kérdés marad azonban, hogy ha a predikátum nem tartalmaz igemódosítót, mi elégíti ki a feltételezett EPP jegyet? Ez esetben magának az igeének kell még feljebb mozognia?

Fenti elemzés számára további nehézségeket támaszt a tagadás és a fókusz viszonya. A tagadás ugyanis szintén igemozgatással jár, de ha a tagadásnak nagyobb a hatóköre, mint a fókuszé, az ige csak a fókusz fejig (vagy non-neutrális fejig) mozog fel (65). Mindez azt jelenti, hogy a VERUM fókusz frázisba (fókusz fejbe) helyezése nyilvánvalóan túlgenerál: (66)-féle mondatok is előállhatnak, ahol az igekötő–ige komplexum verum-fókusznak értendő, és ehhez csatolódik a *biztosan* adverbium.

¹⁴ Az ő definíciójuk a VERUM-ra: „conversational epistemic operator that applies to a proposition *p* to yield a proposition that is true if the speaker is certain that *p* should be accepted as true and added to the common ground” (Han–Romero 2004: 190)

¹⁵ Amennyiben egy adverbium (pl. *biztosan*) csatolódik a fókusz frázishoz, akkor ez viseli a főhangsúlyt. Úgy tűnik tehát, hogy a szabályt úgy kell átfogalmazni, hogy a hangsúly a kiterjesztett FP első elemére essen.

(65) *Nem Hugó találta el a céltábla közepét.*

(66) *_{[NegP Nem _{[FP biztosan _[FP eltalálta a céltábla közepét]]]]}}

Könnyű megoldásként kiköthetnénk, hogy a VERUM nem tagadható, de láttuk, hogy (41a)-ban a tagadásnak hatóköre volt a *biztosan* felett. Az eldöntendő kérdés, a tagadás és a VERUM összefüggéseit vizsgálva Romero–Han (2002) is a hatóköri ambiguitás mellett érvel. Sematikus illusztrációjukat (67) alatt ismertetem.

(67) [not [VERUM *p*]]
[VERUM [not *p*]]

Az „FP-ben lokalizált VERUM” elméletnek egy további gyengesége, hogy ha a VERUM-nak van hatóköre a tagadás felett (64b), és az adverbium továbbra is csatolással kapcsolódik a szerkezethez, sem az FP specifikálóját, sem a fejét nem tölti ki hangzó anyag:

(68) [_{FP biztosan} [_{FP VERUM} [_{NegP nem} [_{NNP találta el ...}]]]

Az eddig bemutatott problémák számomra elég meggyőző érvként szolgálnak ahhoz, hogy a VERUM-ot és a strukturális fókuszpozíciót külön kezeljem. Ezért egy különálló projekció bevezetését javaslom, amely kifejezetten a VERUM operátornak ad helyet. Ez a VERUM frázis (VERUMP) lejjebb helyezkedik el, mint a beszélőorientált határozókkal összefüggésbe hozott *SD/Force* fej, mivel a VERUM operátorral kiterjesztett mondat megjelenhet kérdésben is (vö. 4.2.2.). Egyébként pedig neutrális és nem neutrális predikátumokkal is kombinálható, kiterjeszthet egy PredP (64a), egy NegP (64b), vagy akár egy FP projekciót is: (62) illetve (69) .

(69) [_{VERUMP Biztosan} [_{FP Hugó találta el a céltábla közepét}]]

Ez utóbbi esetben a fókusz-szerkezetre egy a VERUM frázisba ágyazott VERUM operátor épül. Amennyiben a strukturális fókuszt egyfajta azonosító predikátumnak (vagy operátornak) fogjuk fel, a (69) típusú mondat tulajdonképpen ennek az azonosításnak az igazságát bizonygatja (vagyis a VERUM magán az azonosításon operál). A *biztosan* típusú adverbiumok és a bemutatott pragmatikai partikulák tehát nem a fókusz frázishoz vannak csatolva, hanem a VERUMP-hez. Jobbról csatolás ebben az esetben is lehetséges:

(70) *A macska ette meg biztosan a madárfiókát.*

Amennyiben a tagadásnak van nagyobb hatóköre, azaz a [not [VERUM *p*]] szekvencia levezetésekor, az ige a Neg fejbe (vagy NN fejbe) mozog, így a (71–72) típusú mondatok állnak elő:

(71) *Nem találta el biztosan a céltábla közepét.*

(72) *Nem találta biztosan el a céltábla közepét.*

Összefoglalásképpen tekintsük át, hogyan függnek az ingadozó hangsúlyozású mondat-határozók prozódiai tulajdonságai a beillesztési, azaz csatolási helyüktől. Ha főhangsúlyt viselnek, és egyben hangsúlyredukciót idéznek elő, akkor verum-fókuszhoz kapcsolódnak. Ha hangsúlytalanok maradnak (esetleg másodlagos hangsúllyal bírnak), akkor a magasabban elhelyezkedő, a beszélői attitűdök bevezetésére szolgáló SD projekcióhoz (lásd 3.3.).

A *biztosan* egészen speciálisnak bizonyult a többértelműség tekintetében, hiszen rögtön háromféle interpretációt rendelhetünk egyazon lexikai tételhez. A három különböző olvasatnak megfelelően három lehetséges csatolási helyet kell engedélyoznünk számára: kapcsolódhat közvetlenül a predikátumhoz (így kapjuk meg a módhatározói olvasatot), a felső SD frázishoz (episztemikus adverbiumként), és végül a verum-fókuszhoz. A (41a)-ban látott valós ambiguitás pont abból következik, hogy e három csatolási zónából kettő is a tagadás alatt helyezkedik el, a mondathatározók pedig csak a legfelső csatolási helyükön (ügymond a predikátumon és az operátor mezőn kívül) alkotnak önálló intonációs frázist (vö. (41b)).

4.3.2. A *feltétlenül*, *okvetlenül* és a *mindenképpen* esete

A 4.1. és 4.2.2. részben adverbiumok egy olyan csoportját mutattam be, melyek mindig főhangsúlyosak, preverbális helyzetben nincs hangsúlytalan párjuk (*mindenképpen*, *feltétlenül*, *okvetlenül*). E sajátos prozódiai tulajdonságuk miatt nem hasonlítanak az SD projekcióval kapcsolatba hozott adverbiumokhoz, de módhatározóknak sem tekinthetők, hiszen nem állhatnak fókuszban sem (74).¹⁶

(73) *Lola "feltétlenül becsomagolja az ajándékokat.*

(74) **Lola "feltétlenül csomagolja be az ajándékokat.*

Feltehetjük, hogy minden esetben a verum-fókuszhoz vannak csatolva, bár furcsamód tagadást nem módosíthatnak (75). Ez a különlegesség talán egyéni szelekciós megkötésnek (*[Neg]) tudható be, minthogy maguk a határozók bizonyos értelemben morfológiailag már tartalmaznak egy negatív elemet (*-lenül*)

(75) **Lola "feltétlenül/mindenképpen nem csomagolja be az ajándékokat.*

A *mindenképpen* adverbium lehetséges pozícióit megvizsgálva arra következtethetünk, hogy viselkedése inkább a kvantorokéhoz hasonlítható: látszólag a PredP-hez vagy az NNP-hez csatolódik balról vagy jobbról.¹⁷ Ezt a feltevést erősíti, hogy a negatív egyeztetés értelmében a *mindenképpen* lexémát (76b)-ben a *semmiképpen* váltja fel.

(76) a. *Lola "mindenképpen becsomagolja az ajándékokat.*

b. *Lola "semmiképpen nem csomagolja be az ajándékokat.*

A kvantorként való elemzést egyébiránt a *mindenképpen* adverbium morfológiai felépítése is világosan motiválja.

¹⁶ Érdekes módon e három adverbium egy további szemantikai (vagy még inkább lexikoszemantikai) tulajdonsággal is bír: múlt idejű kontextusban nem túl szerencsés a használatuk. Pl. ??*Lola "feltétlenül/mindenképpen becsomagolta az ajándékokat.* Ahogy névtelen lektorom rámutatott, a fenti példák egytől-egyig jövő idejű értelmezést kívánnak meg, így a korlátozás tulajdonképpen a múlt idő mellett a jelen időre is kiterjed.

¹⁷ A magyar kvantorok csatolással történő beillesztése É. Kiss Katalin modelljének legújabb verzióját tükrözi. Egy alternatív megközelítésben az univerzális és disztributív kvantorok egy rekurzív DistP frázis specifikálójában foglalnak helyet (vö. Szabolcsi 1997), amely elképzelés felül kívánta írni a korábban általánosan elfogadott csatolós modell.

5. Összegzés

Dolgozatomban bemutattam a magyar predikatív mondathatározók szintaktikai és proszódiai jellegzetességeit, különös tekintettel a kétértelmű adverbiumokra. Ez utóbbiakról feltételeztem, hogy szemantikailag alulspecifikáltak, ezért értelmezésüket elsődlegesen csatolásuk helye dönti el. A posztverbális neutralizált proszódiai környezetben és a szabad szórend következményeként a normális egyértelműsítő stratégiák nem működnek, ezért a mondathatározói olvasat csak egy opcionális fonológia szabály (az IP átszerkesztés) blokkolásával, az eredeti intonációs fráziskiosztás megtartása mellett hívható elő. A tanulmány második felében az episztemikus mondathatározók egy speciális csoportját vizsgáltam meg közelebbről. Disztribúciós és proszódiai tulajdonságaikból arra következtettem, hogy ezek az adverbiumok képesek az ún. verum-fókuszhoz csatolódni, különleges viselkedésük pedig ebből a szerkezeti pozícióból vezethető le. Végül kísérletet tettem arra is, hogy a verum-fókusz pontos helyét meghatározzam a szintaktikai struktúrában.

Hivatkozások

- Bellert, Irena 1977. On semantic and distributional properties of sentential adverbs. *Linguistic Inquiry* 8: 337–351.
- Chomsky, Noam 1981. *Lectures on Government and Binding*. Foris. Dordrecht.
- Cinque, Guglielmo 1999. *Adverbs and Functional Heads: A Cross-linguistic Perspective*. Oxford University Press. Oxford.
- Dendale, Patrick – Liliane Tasmowski 2001. Introduction: Evidentiality and related notions. *Journal of Pragmatics* 33: 339–348.
- É. Kiss, Katalin 2006a. The function and the syntax of the verbal particle. In Katalin É. Kiss (szerk.) *Event Structure and the Left Periphery. Studies on Hungarian*. Springer. Dordrecht. 17–55.
- É. Kiss, Katalin 2006b. Apparent or real? On the complementary distribution of identificational focus and the verbal particle. In Katalin É. Kiss (szerk.) *Event Structure and the Left Periphery. Studies on Hungarian*. Springer. Dordrecht. 201–223.
- É. Kiss, Katalin 2009. Syntactic, semantic and prosodic factors determining the position of adverbial adjuncts. In É. Kiss, Katalin (szerk.) *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Mouton de Gruyter. Berlin. 21–38.
- Ernst, Thomas 2002. *The Syntax of Adjuncts*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Haegeman, Liliane 2002. Anchoring to speaker, adverbial clauses and the structure of CP. In S. Mauck – J. Mittelstaedt (szerk.) *Georgetown University Working Papers in Theoretical Linguistics* 2. 117–180.
- Haegeman, Liliane 2006. Conditionals, factives and the left periphery. *Lingua* 116: 1651–1669.
- Han, Chung-hye – Maribel Romero 2004. Disjunction, focus, and scope. *Linguistic Inquiry* 35: 179–217.
- Höhle, Tilman N. 1992. Über Verum-Fokus im Deutschen. In Joachim Jacobs (szerk.) *Informationsstruktur und Grammatik*. Linguistische Berichte, Sonderheft 4. Westdeutscher Verlag. Opladen. 112–141.
- Kálmán László – Nádasdy Ádám 1994. A hangsúly. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest 393–467.

- Kenesei István 1998a. Argumentumszerkezet és VP-fókusz. In Büky László – Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 3. JATE. Szeged. 223–242.
- Kenesei, István 1998b. Adjuncts and arguments in VP-focus in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 45: 61–88.
- Kiefer, Ferenc 1988. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* 38: 107–125.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentélmélet*. Corvina. Budapest.
- Kiefer Ferenc 2005. *Lehetőség és szükségszerűség: Tanulmányok a nyelvi modalitás köréből*. Tinta. Budapest.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 299–527.
- Kugler Nóra 2001. Próbák és szempontok a módosítószók elhatárolásához. *Magyar Nyelvőr* 125/2: 233–241.
- Kugler Nóra 2003. *A módosítószók funkciói*. Nyelvtudományi Értekezések 152. Budapest.
- Nilsen, Øystein 2004. Domains for adverbs. *Lingua* 114/6: 809–847.
- Olsvay Csaba 2000. Formális jegyek egyeztetése a magyar nemsemleges mondatokban. In Büky László – Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 4. Szegedi Tudományegyetem. Szeged. 119–151.
- Rizzi, Luigi 1997. The fine structure of the left periphery. In Liliane Haegeman (szerk.) *Elements of Grammar*. Kluwer. Dordrecht. 281–337.
- Romero, Maribel – Chung-hye Han 2002. Verum focus in negative yes/no questions and Ladd's p/–p ambiguity. In Brendan Jackson (szerk.) *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory XII*. CLC Publications. Ithaca, NY. 204–224.
- Szabolcsi, Anna 1997. Strategies for scope taking. In Anna Szabolcsi (szerk.) *Ways of Scope Taking*. Kluwer. Dordrecht. 109–155.
- Tenny, Carol 2000. Core event and adverbial modification. In Carol Tenny – James Pustejovsky (szerk.) *Events as Grammatical Objects*. CSLI Publications. Stanford. 285–334.
- Varga, László 2002. *Intonation and Stress. Evidence from Hungarian*. Palgrave Macmillan.
- Vogel, Irene – István Kenesei 1987. The interface between phonology and other components of grammar: The case of Hungarian. *Phonology Yearbook* 4: 243–263.

